

YAKUTÇAYLA TANIKLANABİLEN HAPAX LEGOMENON’LAR-II: ÜNSÜZLE BAŞLAYAN HAPAX’LARIN DURUMU

Hülya YILDIZ¹

ÖZET

Bu makale Gerard Clauson’ın Etimolojik Sözlüğü’ndeki Hapax legomenon’ları Yakutça ile karşılaştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu karşılaştırma ünsüzle başlayan hapax’lar ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın sonuçları Clauson’ın Etimolojik Sözlüğü’nde hapax olarak verdikleri hâlde Kaşgarlı’ya ait balıklan- I ‘balıkla dolmak’, bışıgla- ‘pişirmek’, keçtür- ‘geçirmek’, karlat- ‘kar yağdırmak’, kızıgla- ‘(bir şeye) kıyı ya da kenar çekmek’, kuçtur- ‘kucaklatmak’, küdüş- ‘birbirini beklemek, beklemek’, sıjarla- ‘birisini yalnız ve yardımcısız bulduğunda onun güçsüzlüğünden yararlanıp öç almak’, tarmat- ‘tırmalatmak’, tiklin- ‘dik olarak yerleştirilmek’, tizlin- ‘dizilmek’, toplun- ‘delinmek’, tünürlen- ‘kendisini birinin dünürü saymak’, türlün- ‘dürülmek’, yodun- ‘silinecek; temizlenmek’ sözcüklerinin yalnızca Yakutçada varlığını sürdürdüğünü göstermiştir. Kaşgarlı’ya ait karlan- ‘karla kaplanmak’, keçürt- ‘(suyun üzerinden) geçirtmek; görevi başkasına devretmek’, kızıgla- ‘(şapkaya) siper dikmek’, konuklaş- ‘birbirini konuk etmek’, küze- ‘güzü geçirmek’, şeşlin- ‘kendi çabasıyla bağlarından kurtulmak’, süñüklen- ‘kemikleri büyümek, kemiklenmek’, taplat- ‘memnun etmek, hoşnut etmek’, tarmaklan- ‘boyar bozkırda pençe gibi her yöne doğru yerleşmek; yavrunun pençeleri çıkmak; su kanallar açmak’, tişet- ‘(orak vb. bir şeyin) dişlerini biletmek’, tugla- ‘engellemek, tıkamak’, yitükle- ‘yitik şeyin nerede bulunabileceğini bildirmek’ sözcükleri ise Yakutçayla birlikte birkaç dilde daha tespit edilmiş ve toplam 27 sözcük hapax olma niteliğini yitirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hapax legomenon, hapax, tek veri, tek örnek, etimoloji, sözcükbilim, Yakutça, Kaşgarlı.

Yıldız, Hülya. "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon’lar-II: Ünsüzle Başlayan Hapax’ların Durumu". *Siberian Studies (SAD)* 2.5 (2014): 37-54.

Yıldız, H. (2014). "Yakutçayla Tanıklanabilen Hapax Legomenon’lar-II: Ünsüzle Başlayan Hapax’ların Durumu. *Siberian Studies (SAD)*, 2 (5), s.37-54.

¹ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hkoprulu(at)anadolu.edu.tr

HAPAX LEGOMENON'S EVIDENT IN YAKUT-II: THE CASE OF THE HAPAXES STARTING WITH CONSONANTS

ABSTRACT

This paper aims at comparing Hapax Legomenon's occurred in Gerard Clauson's Etymological Dictionary with Yakut language. This comparison is restricted to hapaxes starting with consonants. The results of this study shows that the Qarakhanid hapaxes *balıklan-* 'to be full of fish', *bışıgla-* 'to cook', *karlat-* 'to make it snow', *keçtür-* 'to order to cross', *kıdıgla-* 'to be provided with a border or brim', *kuçtur-* 'to urge to embrace', *küdüş-* 'to wait for one another', *sınarla-* 'to take revenge on someone', *tarmat-* 'to have something scratch', *tiklin-* 'to be placed vertically', *tizlin-* 'to be strung', *toplun-* 'to be pierced', *tünürlen-* 'to reckon himself as someone's relation by marriage', *türlün-* 'to be rolled', *yodun-* 'to be wiped' survive only in the vocabulary of Yakut. The Karakhanid hapaxes *karlan-* 'to be full of snow', *keçürt-* 'to make someone cross; to entrust a task to someone else', *kıdıgla-* 'to sew a brim', *konuklaş-* 'to entertain one another', *küze-* 'to spend the autumn', *şeşlin-* 'to get free by one's own efforts', *sünüklen-* 'someone's bones to grow bigger', *taplat-* 'to satisfy', *tarmaklan-* 'to settle in the desert like claws; to grow claws; to form channels', *tişet-* 'to order to sharpen', *tugla-* 'to block', *yitükle-* 'to state where something could be found' also survive in the current vocabulary of Yakut together with one or more languages, and totally 27 words have lost the characteristic of being hapaxes.

Keywords: Hapax legomenon, etymology, lexicology, Yakut language, Kashgari.

1. Giriş:

Gerard Clauson'ın VIII.-XIII. yüzyıllar arasındaki döneme ait tarihî Türkçe metinlerin sözcük varlığını kapsayan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (ED) adlı etimolojik sözlüğünde *hapax* olarak tanımlanan pek çok sözcük bulunmaktadır. Sözlükte bu terimin İngilizce açıklaması 'occurring only once' (1972: xxxiv) yani 'yalnızca bir kere geçen' olarak verilmektedir. Bu açıklamaya ve sözlükteki verilere bakıldığında, Clauson'ın *hapax* terimini Türk dilinin tarihî metinlerinde örneğine yalnızca bir kere rastlanan ve günümüz Türk dillerinde karşılığı bulunmayan sözcükler için kullandığı anlaşılmaktadır.¹

Clauson'ın etimolojik sözlüğündeki *hapax*'ları tarihî yazı dilleriyle ya da çağdaş dillerle karşılaştıran kimi çalışmalar yapılmıştır. Erdal (1991), Ölmez (2000, 2008), Yıldız (2011) ve Uçar (2012), ED'deki *hapax*'lardan bölümünün Eski Uygurca metinlerde, Kaşgarlı'dan sonraki kaynaklarda ya da günümüz Türk dillerinde bulunabileceğini ortaya koymuş ve bu sözcükler *hapax* olma niteliğini yitirmiştir. Ancak ED'de *hapax* olarak tanımlanan öyle sözcükler vardır ki bunlar Clauson'ın sözlüğünü yayımladığı dönemde bile *hapax* olmadıkları hâlde sözlükte *hapax* olarak verilmiştir. Bu sözcüklerden bazıları özellikle Ölmez (2011) ve Yıldız'ın (2011) çalışmalarında ele alınmıştır. Örneğin Yıldız (2011), Clauson'ın Yakutça için yararlandığı tek kaynak (1972: xxvii) olarak verdiği ve nadiren atıfta bulunduğu Pekarskiy (1917-1928) sözlüğünün detaylı olarak taranmış olması durumunda bile, ED'de *hapax* olarak verilen 15 sözcüğün *hapax* olmadığını görüleceğini dile getirmiştir.

Elinizdeki inceleme Yıldız'ın (2011) devamı niteliğinde olup bu incelemede ünsüzle başlayan *hapax*'lar Yakutça ile karşılaştırılacaktır. ED'deki *hapax* sayısı 2230 kadardır ve bunlardan yaklaşık 1750 tanesi ise ünsüzle başlamaktadır. Araştırmalarımız ED'deki ünsüzle başlayan *hapax*'lardan 26'sının, Clauson'ın nadiren atıfta bulunduğu Pekarskiy (1917-1928) aracılığıyla, başka dillere ait kaynaklarla ya da son yıllarda yayımlanan nispeten yeni çalışmalarla tanımlanabileceğini göstermektedir. ED'deki ünsüzle başlayan *hapax*'lardan bir tanesi yalnızca Sleptsov vd. (1972) ile tanımlanabilmektedir. İncelememizin ikinci bölümünde bu 27 sözcük üzerinde durulacak; üçüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ışığında ulaşılan sonuçlar özet olarak sunulacaktır.

2. Yakutçanın Tanıklığıyla Hapax Olma Niteliğini Kaybeden Sözcükler:

2.1. balıklan- I Hap. leg. DLT 'balıkla dolu olmak' (Clauson, 1972: 338b): Yak. *balıktan-* 'balık almak, balık tedarik etmek' (Pekarskiy, 1917: 359).

Balıklan- eylemi DLT'de 'balıklanmak; (Arguca) çamurlanmak; (Uygurca) bir yerde kale yapılmak' (bk. Atalay, 2006, c. II: 265) anlamlarıyla tek madde olarak verilmiştir. Ancak Kaşgarlı, bu eylemin türediği *balık* sözcüğünün 'balık', 'çamur', 'kale, kent, sığınak' (bk. Atalay, 2006, c. I: 379) anlamlarını ayrı maddelerde ele almıştır. Clauson da (1972: 335b-336a) Kaşgarlı gibi *balık*² sözcüğünün anlamlarını üç ayrı maddede incelemiştir. Ancak Kaşgarlı'dan farklı olarak, üç ayrı *balıklan-* maddesi vermiş ve her biri için *hapax* kaydını düşmüştür.

Yukarıdaki karşılaştırmada, DLT'ye ait *balıklan-* eyleminin Yakutçayla tanımlanabildiği görülmektedir. Yakutça sözcük Pekarskiy'de (1914) geçmekte; ancak Sleptsov vd.'de (1972) yer almamaktadır. Pekarskiy'in (1917-1928) sözlüğü, Clauson'ın Yakutça karşılaştırmalar için yararlandığı tek kaynaktır. Ancak Yakutçanın Kuzey doğu grubundaki diğer dillerden çok uzun bir zaman önce ayrıldığını, bu dilin kendine özgü karakteristik özellikler kazandığını ifade eden Clauson (1972: xxvii), Pekarskiy'in sözlüğünden nadiren yararlandığını yazmıştır. Buna bağlı olarak, Clauson'ın yukarıda alıntılıdığımız Yakutça veriyi görmediği ve Kaş.'a ait *balıklan-* eylemini *hapax* olarak nitelendirdiği anlaşılmaktadır.

2.2. bışıgla- Hap. leg. DLT 'pişirmek' (Clauson, 1972: 380b) : Yak. *busuulaa-* 'pişirmek' (Pekarskiy, 1917: 574).

DLT'ye ait *bışıgla-* eylemiyle Yak. *busuulaa-* eylemi anlam bakımından bire bir örtüşmektedir. Pekarskiy'deki (1917) *busuulaa-* eylemi, muhtemel **buhuulaa-* biçimiyle Sleptsov vd.'de (1972) yer almamaktadır. Clauson, Pekarskiy'deki (1917) bu Yakutça veriyi gözden kaçırmış ve DLT'ye ait *bışıgla-* eylemini *hapax* olarak nitelendirmiştir. Araştırmalarımız, DLT'ye ait *bışıgla-* eyleminin yalnızca Yakutçayla tanımlanabildiğini göstermektedir.

2.3. karlan- Hap. leg. DLT 'karla kaplanmak' (Clauson, 1972: 659a) : Yak. *xaardan-* 'kardan arınmak' (Pekarskiy, 1928: 3358), *xaardan-* 'karla kaplanmak' (Sleptsov vd., 1972: 468).

Burada DLT ile Pekarskiy'de (1928) verilen anlamın birbirinin tam karşıtı, DLT ile Sleptsov vd.'de (1972) verilen anlamın bire bir aynı olduğu görülmektedir. Yak. *xaardan-* biçimi de Pekarskiy'de (1928) yer aldığı hâlde Clauson'ın gözden kaçırdığı ve ED'de *hapax* olarak tanımladığı verilerden biridir. Bu eylem ayrıca,

Clauson'ın Kıpçak grubunun kalanından çok farklı olması nedeniyle değerlendirmeye katmadığını yazdığı (1972: xxviii) Başkurtçada *karlan*-³ '1. karla kaplanmak, karlanmak; 2. kar hâline dönüşmek' (Axmerov vd., 1958: 509) olarak geçmektedir.

DLT'ye ait *karlan*- eylemi, son yıllarda yayımlanmış olan kimi kaynaklar aracılığıyla da tanıklanabilmektedir. Türkçe⁴ *karlan*- '1. kar ile örtünmek, kar ile kaplanmak' (Türkçe Sözlük, 2005: 1090) örneğinde olduğu gibi. DLT'ye ait *karlan*-sözcüğünün Hakasça denginin Clauson'ın Hakasça için yararlandığı temel kaynak olan Baskakov'da (1953) yer almaması; ancak Arıkoğlu'nda (2005: 154) *harlan*- 'kara bulaşmak, karlanmak' olarak bulunması da bu duruma bir başka örnek teşkil etmektedir. Sonuç olarak, DLT'ye ait *karlan*- eylemi, Yakutça, Türkçe, Hakasça ve Başkurtça ile tanıklanabilmektedir.

2.4. karlat- *Hap. leg.* DLT 'kar yağdırmak' (Clauson, 1972: 659a) : Yak. *xaardat*- 'kar yağdırmak' (Sleptsov vd., 1972: 468).

Burada, DLT'ye ait sözcüğün Yakutçada hiçbir anlam değişimine uğramadan varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Yakutça sözcüğün Pekarskiy'de (1928) geçmemesi ve yalnızca Sleptsov vd. (1972) aracılığıyla tanıklanabilmesi dikkate değer bir noktadır. Clauson, sözlüğünü hazırladığı dönemde henüz yayımlanmamış olan Sleptsov vd.'den (1972) yararlanamayacağından, DLT'ye ait *karlat*- eylemini ED'de *hapax* olarak vermesi doğaldır.

2.5. keçtür- *Hap. leg.* DLT '(sudan) geçirmek' (Clauson, 1972: 696a) : Yak. *kester*- '(sudan) geçirmek' (Pekarskiy, 1927: 1064; Sleptsov vd., 1972: 223).

Türk dilinin tarihî metinlerinde *keç*- eyleminin ettirgen biçimleri olarak *keçür*- (Clauson, 1972: 698a), *keçit*- I (Clauson, 1972: 695b) ve yukarıdaki *keçtür*-sözcükleri karşımıza çıkar. Bunlardan ilki *Şine Usu* yazıtından başlayarak tüm tarihî dönemlerde görüldüğü gibi, günümüz Türk dillerindeki biçimlerin de kaynağını oluşturmaktadır (Clauson, 1972: 698a). İkincisi ve üçüncüsü ise yalnızca Kaşgarlı'nın kaydettiği sözcükler olup Clauson tarafından *hapax* olarak nitelendirilmiştir.

DLT'ye ait *keçit*- biçimi bugüne kadar herhangi bir tarihî ya da çağdaş kaynakla tanıklanamamış olduğundan *hapax* olma özelliğini korumaktadır. Ancak DLT'ye ait *keçtür*- eylemi Radlov'da (1899, c. II: 1169) Kırgızca *keçtir*- 'affetmek, bağışlamak' kaydıyla verilmekte; Baskakov ve Toşçakova'da (1947) *keçtir*-⁵ olarak yer almaktadır. Clauson aslında bu kaynaklardan geniş ölçüde yararlanmış olmasına karşın bu iki veriyi görmemiş ve DLT'deki *keçtür*- eylemini *hapax* olarak tanımlamıştır. DLT'deki *keçtür*- eyleminin, Clauson'ın nadiren gönderme yaptığı

Pekarskiy'de de (1927) *kester-* olarak kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Kısacası, DLT'deki *keçürt-* eylemi, Clauson'ın taradığı üç kaynaktan daha yer almakta olup sözlüğe *hapax* olarak girmemesi gereken verilerden biridir.

2.6. keçürt- *Hap. leg.* DLT '(suyun üzerinden) geçirtmek; birisi bir görevi başkasına devrettiğinde de kullanılır' (Clauson, 1972: 699a) : Yak. *kesert-* 'ırmak geçidini geçirtmek, ağır ağır yürütmek, at ya da geyik suda geçit boyunca yürümek, ağır ağır yürümek, suyu geçmek' (Pekarskiy, 1927: 1060).

Clauson'ın yalnızca DLT ile örneklendirdiği *keçürt-* eylemi, Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1927) ile tanımlanabilmektedir. Yakutça *kesert-* sözcüğü, muhtemel **kehert-* biçimiyle Sleptsov vd.'de (1972) yer almamaktadır.

DLT'ye ait *keçürt-* eylemi, Clauson'ın Tuvaca için yararlandığı temel kaynak olan Pal'mbax'ta (1955: 220) *kejirt-*⁶ '*kejir-*'in ettir. biç.'; Türkçe için yararlandığı Sami'de (1900-1901: 1147) *geçirt-* olarak kayıtlıdır. Bu *geçirt-* biçimi, Radlov'da (1899, c. II: 1570) 'Osm. R' kaydıyla verilmiştir. Clauson Türkçe, Yakutça ve Tuvaca verileri gözden kaçırdığı için DLT'ye ait *keçürt-* eylemini *hapax* olarak nitelendirmiştir.

DLT'ye ait *keçürt-* eylemi, günümüz kaynakları aracılığıyla da tanımlanabilmektedir: Türkmençe *geçirt-* 'ettirgen çatı, bk. *geçir-*'; Rus dilinden Türkmen diline g.- Rusçadan Türkmençeye çevirtmek' (Tekin vd., 1995: 247), Hakasça *kizirt-* I 'geçir(t)mek' (Arıkoğlu, 2005: 253).

2.7. kızığla- *Hap. leg.* DLT '(şapkaya) siper dikmek' (Clauson, 1972: 600b) : Yak. *kitulaa-* 'kıyı boyunca gitmek; bir şeye kıyı yapmak, sınırla donatmak; (giysiye) kenar çekmek' (Pekarskiy, 1927: 1451), *kitulaa-* '1. kıyıya doğru gitmek; 2. kıyıda gitmek, kıyısında dolaşmak; 3. şerit hâlinde çevrelemek, çerçevelemek' (Sleptsov vd., 1972: 214).

Burada, DLT'ye ait sözcüğün Yakutçada hem eskicil anlamını korumuş hem de yeni anlamlar kazanmış olduğu görülmektedir. Sözcüğün sonradan kazandığı anlamlar Yakutçada baskın anlamlar olarak kullanılmaktadır. DLT'ye ait *kızığla-* eylemi de ED'ye *hapax* olarak girmemesi gereken verilerdendir. Çünkü bu eylem yukarıda görüldüğü gibi, hem Pekarskiy'de (1927) geçmekte hem de Radlov'da (1899, c. II: 717) Şorca *kızığla-* 'kenar çekmek' kaydıyla yer almaktadır. DLT'ye ait *kızığla-*⁷ eyleminin dengini bulabildiğimiz bir dil de Türkçedir: *kızıla-* 'kıyı boyunca gitmek' (Türkçe Sözlük, 2005: 1173), *kızıla-* 'kapı ve pencere gibi şeyleri aralık bırakmak' (Derleme sözlüğü, c. VIII: 2809).

2.8. kıldıgla- *Hap. leg.* DLT ‘(bir şeye) kıyı ya da kenar çekmek’ (Clauson, 1972: 600b) : Yak. *kitulan-* ‘kenarla donanmak, kendi giysisine kenar yapmak, bir giysi kenarlanmak’ (Pekarskiy, 1927: 1451), *kitulan-* ‘1. kıyısı, kenarı olmak; 2. kenarlanmak, çerçevelemek’ (Sleptsov vd., 1972: 214).

Bir üst maddedeki *kıldıgla-* gövdesi Şorca, Yakutça ve Türkçede varlığını sürdürdüğü hâlde, bunun dönüşlü biçimi olan *kıldıgla-* eylemi yalnızca Yakutçayla tanımlanabilmektedir. DLT’ye ait bu eylem de Yakutçada varlığını sürdürdüğü hâlde Clauson’ın ED’ye *hapax* olarak aldığı verilerdendir.

2.9. konuklaş- *Hap. leg.* DLT ‘birbirini ağırlamak, birbirine konuk olmak’ (Clauson, 1972: 638a) : Yak. *xonuktas-* ‘birlikte geceleme’ (Pekarskiy, 1928: 3484).

Buradaki karşılaştırmada DLT ve Yakutçaya ait biçimler arasındaki semantik bağ çok açıktır. Ancak DLT’de ‘karşılıklı olarak yapma’, Yakutçada ‘birlikte yapma’ nüansı vardır. Araştırmalarımız Sleptsov vd.’de (1972) geçmeyen Yakutça sözcüğün başka dillerde de bulunmadığını ve yalnızca Pekarskiy (1928) ile tanımlanabildiğini göstermektedir. Clauson’ın DLT’ye ait bir *hapax* olarak verdiği *konuklaş-* eylemi de ED’ye *hapax* olarak girmemesi gereken verilerden biridir.

2.10. kuçtur- *Hap. leg.* DLT ‘kucaklatmak’ (Clauson, 1972: 590b) : Yak. *kuustar-* ‘kucaklatmak; köşelere demir plaka tutturmak, (sandığın kenarına) demir şerit geçirmek’ (Pekarskiy, 1927: 1259), *kuustar-* ‘perçinletmek’ (Sleptsov vd., 1972: 195).

Bu karşılaştırmada Yakutça sözcüğün hem DLT’deki anlamını koruduğu hem de ikincil anlamlar kazandığı görülmektedir. Yakutça, ‘kucaklatmak’ anlamıyla bu eskicil eylemi korumuş olan tek Türk dilidir. *Kuçtur-* eylemi diğer bütün dillerde yerini *kucaklat-*’a bırakmıştır (Clauson, 1972: 590b). DLT’ye ait *kuçtur-* eyleminin *kuustar-* biçimiyle Yakutçada tespit edilebilmesi, bu eylemin ED’de *hapax* kaydıyla verilmesinin hatalı olduğunu göstermektedir.

2.11. küdüş- *Hap. leg.* DLT ‘birbirini beklemek, beklemek’ (Clauson, 1972: 707a) : Yak. *küütüs-* ‘birbirini beklemek, beklemek’ (Pekarskiy, 1927: 1350; Sleptsov vd., 1972: 203).

Buradaki karşılaştırmada DLT ve Yakutçaya ait sözcüklerin ses bakımından oldukça yakın, anlam bakımından bire bir aynı oldukları görülmektedir. DLT’ye ait *küdüş-* eylemi de yalnızca Yakutçayla tanımlanabilen ve ED’ye *hapax* olarak girmemesi gereken sözcüklerden biridir.

2.12. küze- *Hap. leg.* DLT ‘güzü geçirmek’ (Clauson, 1972: 757b) : Yak. *küsee-* ‘güzü geçirmek’ (Pekarskiy, 1927: 1340).

Öncelikle, Clauson'ın yalnızca DLT ile örneklediği bu sözcüğün, Eski Uygurcada da geçtiğini (Erdal, 1991: 422) belirtmeliyiz. Bu bilgiye, DLT'ye ait *küze-* sözcüğünün Yakutça ile tanımlanabildiğini de eklemeliyiz. *Küze-* sözcüğünün Eski Uygurcada da geçtiği bilgisi yeni olup Clauson'ın bu veriyi değerlendirmesi beklenemezdi. Ancak DLT'ye ait *küze-* sözcüğünün Yakutça dengi, Pekarskiy'de (1927) yer almaktaydı. Clauson Yakutça veriyi gözden kaçırdığı için *küze-* sözcüğünü yalnızca DLT'ye ait bir veri olarak değerlendirmiş ve *hapax* olarak nitelendirmiştir.

Clauson'ın Tuvaca için yararlandığı Pal'mbax'ta (1955) dengi bulunmayan DLT'ye ait *küze-* eylemi, bir başka Tuvaca sözlükte *küze-*⁸ '1. güzü geçirmek; 2. güz boyunca bir durumda olmak (örn. güz boyunca hasta olmak); 3. güz boyunca bir şeyle meşgul olmak' (Tenişev, 1968: 269) olarak kayıtlıdır. O hâlde, *küze-* eylemi DLT'ye özgü bir *hapax* olmayıp Eski Uygurca, Yakutça ve Tuvaca verilerle desteklenebilmektedir.⁹

2.13. seşlin- *Hap. leg.* DLT 'kendi çabasıyla bağlarından kurtulmak' (Clauson, 1972: 858a) : Yak. *esilin-* 'es-'in edil. biç.' (Pekarskiy, 1917: 309) → *es-I* 'lağvetmek, kaldırmak, bir şeye tamamen son vermek, bir şeyi bitirmek, sürdürmemek; yok etmek, boş (serbest) hâle getirmek; silahı ateşleyip boşaltmak, silahla ateş etmek, amacı olmaksızın havaya ateş etmek, tetiği çekmek, yayın kirişini çekmek, ağları çekmek, balık sepetini çekip çıkarmak' (Pekarskiy, 1917: 307) > *ehilin-* '1. kendini atmak; bir yana atmak, kenara itmek; 2. ortadan kalkmak; lağvolmak; 3. çıkmak, ayrılmak, kurtulmak, (balıkçı, avcı takımları) toplanmak; 4. boşalmak, deşarj olmak; patlamak, infilak etmek' (Sleptsov vd., 1972: 548).

DLT'de verilen anlam ile karşılaştırıldığında, Yakutça biçim semantik ve fonetik bakımdan oldukça farklıdır. Morfolojik olarak Karahanlıca *-lin-* ekine karşılık gelen Yakutça biçim *-ilin-*'dir. Karahanlıcada *-lXn-* ekli bütün eylem tabanları geçişli ve basit eylemler olup Kaşgarlı'da pek çok *-lXn-* eylemi bulunmaktadır (Erdal, 1991: 641).¹⁰

DLT'ye ait *seşlin-* eyleminin, aslında Clauson'ın Tuvaca için yararlandığı temel kaynak olan Pal'mbax'ta (1955: 509) *çeştin-*¹¹ 'açılmak, çözülmek' olarak kayıtlı bulunduğu görülmektedir. Clauson Yakutça ve Tuvaca verileri gözden kaçırdığı için sözcüğü *hapax* olarak değerlendirmiştir. Sözcüğün Hakasça biçimi ise Clauson'ın Hakasça için yararlandığı temel kaynak olan Baskakov ve İnkijekova-Grekul'da (1953) yer almazken Arıkoğlu'nda (2005: 260) *sistîn-* 'çözülmek, bağdan kurtulmak' olarak geçmektedir. DLT'ye ait bu eylemin yalnızca Yakutça, Tuvaca ve

Hakasçada tespit edilebilmesi, bu eylemin Sibiryada dillerine özgü olduğunu göstermektedir.

2.14. sıjarla- *Hap. leg.* DLT ‘birisini yalnız ve yardımcısız bulduğunda onun güçsüzlüğünden yararlanıp öç almak’ (Clauson, 1972: 841b) : Yak. *aņarda-* ~ *aņarda-* ‘yarıya, ikiye, iki eşit parçaya bölmek, yarısını ayırmak’ (Pekarskiy, 1917: 116).

DLT’ye ait *sıjarla-* eyleminin türediğı ad gövdesi *sıjar* olup bu sözcük asıl olarak ‘taraf, yan’ anlamındadır. Buradan ‘iki taraftan biri’, ‘ikisinden biri’, ‘suret, eş’, ‘gibi, benzer’ anlamları çıkmıştır (Clauson, 1972: 840b). Bilge Kağan Yazıtında ‘ordunun iki kanadından biri’, Tunyukuk ve Şine Usu Yazıtlarında ‘yarım, yarı’ anlamında kullanıldığına tanık olduğumuz Eski Türkçe *sıjar* sözcüğü, Yakutçada Yazıtlardaki anlamı koruyarak *aņar* ‘1. yarım, iki parçadan biri; 2. çift olan şeylerin teki’ (Sleptsov vd., 1972: 43) hâlini almıştır. Yakutça *aņarda-* ~ *aņarda-* eylemi, ilk olarak Tunyukuk ve Şine Usu Yazıtlarında karşılaştığımız ‘yarım, yarı’ anlamıyla bağlantılı olup esasen daha eskicil bir özellik sergilemektedir. DLT’deki *sıjarla-* eyleminin ise mecazlı bir kullanımı vardır.

DLT’ye ait *sıjarla-* eylemi yalnızca Yakutça ile tanıklanabilmektedir. *Sıjarla-* eyleminin ED’de *hapax* olarak verilmesi, Clauson’ın Pekarskiy sözlüğündeki Yakutça veriyi görmemiş olmasındandır.

2.15. süñüklen- *Hap. leg.* DLT ‘kemikleri büyümek, kemiklenmek’ (Clauson, 1972: 839a) : Yak. *uņuoxtan-* I ‘kemiklenmek, kemikleri güçlenmek’ (Pekarskiy, 1928: 3025), *uņuoxtan-* ‘1. kemikleri iri ve sağlam olmak; 2. sertleşmek; (bitkiler) katlaşmak’ (Sleptsov vd., 1972: 436).

Clauson’ın DLT’ye ait bir *hapax* olarak nitelendirdiğı *süñüklen-* sözcüğü hem Pekarskiy’de (1928) hem de Clauson’ın taradığı bir kaynakta daha geçmektedir: Hakasça *söökten-*¹² ‘donakalmak; kemikleşmek’ (Baskakov, 1953: 196). Buraya Altayca *söökten-* ‘donmak, kaskatı kesilmek’ (Baskakov ve Toşçakova, 1947: 131) verisi de dahil edilmelidir.¹³ Clauson Yakutça, Hakasça ve Altayca verileri gözden kaçırdığı için DLT’deki sözcüğü *hapax* olarak nitelendirmiştir. Son olarak, DLT’deki *süñüklen-* sözcüğünün Kazakçada *süyekten-* ‘kemikleşmek, katlaşmak’ (Koç, 2003: 495) olarak yaşadığını belirtmeliyiz.

2.16. taplat- *Hap. leg.* DLT ‘memnun etmek, hoşnut etmek’ (Clauson, 1972: 440b) : Yak. *taplat-* I ‘kendisini sevdirmek’ (Pekarskiy, 1925: 2563).

DLT’ye ait *taplat-* sözcüğü de Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1925) ile tanıklanabilmektedir. DLT’de geçen bu sözcük de Clauson’ın Yakutça veriyi görmediğı için *hapax* olarak değerlendirildiğı verilerdendir. *Taplat-* eylemi ayrıca

Türkçenin ağızlarında da *taplat-* 'benimsetmek, inandırmak' (Derleme sözlüğü, c. X: 3827) olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁴

2.17. tarmaklan- *Hap. leg.* DLT 'boylar bozkırda pençe gibi her yöne doğru yerleşmek; yavrunun pençeleri çıkmak; su kanallar açmak' (Clauson, 1972: 550b) : Yak. *tarbaxtan-* '1. parmakları olmak; 2. (tekerlek için) telleri olmak' (Pekarskiy, 1925: 2572).

DLT'ye ait *tarmaklan-* sözcüğü Pekarskiy (1925) sözlüğü ile tanıklanabilen verilerden biridir. Yakutça *tarbaxtan-* biçimine ek olarak, Radlov sözlüğünde¹⁵ (1905, c. III: 873) Kırgızca *tarmaklan-* 'dallanmak, dal budak salmak, (ağaç) yapraklanmak' kaydını bulmak mümkündür. Clauson bu iki veriyi görmemiş ve *tarmaklan-* sözcüğünü DLT'ye özgü bir *hapax* olarak ele almıştır.

Araştırmalarımız sonucunda, sözcüğün şu dillerde de varlığını sürdürdüğünü tespit etmiş bulunmaktayız: Yeni Uygurca *tarmaklan-* 'dallanmak' (Necip, 1995: 391); Başkurtça *tarmaklan-*¹⁶ '1. (saç, sakal) uzatmak, dal dudak salmak, ayrı ayrı yönlere ayrılmak, kollara ayrılmak, sürgün vermek' (Axmerov vd., 1958: 509).

2.18. tarmat- ? *Hap. leg.* DLT 'tırmalatmak' (Clauson, 1972: 550a) : Yak. *tarbat-* 'tırmalatmak' (Pekarskiy, 1925: 2571), *tarbat-* '1. tırmalatmak; taratmak; 2. rahatsız etmek, kızdırmak' (Sleptsov vd., 1972: 376).

Clauson'ın ihtiyat kaydıyla *hapax* olarak nitelendirdiği DLT'ye ait bu sözcük de yalnızca Yakutçayla tanıklanabilen¹⁷ ve ED'ye *hapax* olarak girmemesi gereken verilerden biridir. Sözcüğün Yakutçada hem eskicil anlamını koruduğu hem de yan anlamlar kazandığı görülmektedir.

2.19. tiklin- *Hap. leg.* DLT 'dik olarak koyulmak' (Clauson, 1972: 481b) : Yak. *tigilin-* 'dikiş dikilmek' (Pekarskiy, 1925: 2662; Sleptsov vd., 1972: 382).

Clauson *tiklin-*'in kökü olan *tik-* (1972: 476b) eyleminin temel anlamının 'bir şeyi bir şeye batırmak' olduğunu, buradan 'anıt dikmek', 'bitki dikmek', 'bir şeyi yere dikmek', 'dikiş dikmek' gibi çeşitli anlamlar çıktığını yazar. Eski Türkçe *tik-* eyleminin olağan edilgenlik çatısı *tikil-* olup bu biçim günümüzde pek çok dil grubunda çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 481a). Ancak diğer dillerden farklı olarak Eski Türkçe *tikil-* biçimi Yakutçada kaybolmuştur. Eski Türkçe *tik-* eyleminin DLT'ye özgü edilgenlik çatısı olan *tiklin-* biçimi ise diğer dillerde görülmemekte ve yalnızca Yakutçayla tanıklanabilmektedir.

2.20. tişet- *Hap. leg.?* DLT ‘(orak vb. bir şeyin) dişlerini biletmek’ (Clauson, 1972: 562a) : Yak. *tiiset-* ‘1. süt dişlerini dökmek; 2. sararan iğne yaprakları dökmek ya da kardan arınmak’ (Pekarskiy, 1925: 2686).

DLT’ye ait *tişet-* sözcüğü, Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1925) ile tanımlanabilmektedir. Sözcük ayrıca Radlov’da da (1905, c. III: 1402) *tişet-* ‘dişlerini keskinleştirmek’¹⁸ olarak kayıtlıdır. Clauson’ın bu iki veriyi gözden kaçırmaması, *tişet-* eyleminin ED’de DLT’ye özgü bir *hapax* olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi, DLT ve Yakutçadaki sözcükler semantik bakımdan oldukça farklıdır. Bununla birlikte, DLT’deki anlamı koruyan diller de vardır: Türkmençe *dişet-* (*di:şet-*) ‘*ettirgen çatı, bk. dişe-*’ (Tekin vd., 1995: 164) → *dişe-* (*di:şe-*) ‘1. (orakta) diş açmak; 2. (testere) bilemek’ (Tekin vd., 1995: 164); Özbekçe *tişät-* ‘1. diş çıkarmak; 2. testereyi biletmek, dişlerini keskinleştirmek’ (Magrufov, 1981, c. II: 190).

2.21. tizlin- *Hap. leg.* DLT ‘dizilmek’ (Clauson, 1972: 576a) : Yak. *tisilin-* ‘dizilmek; geçirilmek, takılmak; (deliklere) iplik, bağ geçirilmek; bağlanmak, kösteklenmek’ (Pekarskiy, 1925: 2688) > *tihilin-* ‘1. dizilmek, üst üste konmak; 2. bağı bağlanıp sıkılmak’ (Sleptsov vd., 1972: 386).

Bu karşılaştırmada DLT’ye ve Yakutçaya ait biçimler semantik olarak bire bir örtüşmektedir. DLT’ye ait *tizlin-* sözcüğü de Yakutçayla tanımlanabildiği için ED’de *hapax* olarak yer almaması gereken veriler arasındadır.

2.22. toplun- *Hap. leg.* DLT ‘delinmek’ (Clauson, 1972: 440b) : Yak. *tobulun-* ‘içinden geçmek, delip geçmek’ (Pekarskiy, 1925: 2695).

DLT’deki bu eylem, Clauson (1972) ve Atalay’da (2006: 653) dar-yuvarlak ünlüyle, *tuplun-* olarak okunmuştur. Ancak Yakutça *tobulun-* ve Küerikçe *toptin-* ‘yırtılmak, parçalanmak’ (Radlov, 1905, c. III: 1229) verileri, sözcüğün geniş-yuvarlak ünlüyle okunması gerektiğini göstermektedir. Nitekim sözcük Nadelyayev vd.’de (1969: 575) *toplun-* olarak verilmektedir. Clauson, Radlov’daki veriyi gözden kaçırdığı, Pekarskiy’i ise detaylı olarak taramadığı için bu eylemi Kaş.’a ait bir *hapax* olarak tanımlamıştır.

2.23. tugla- *Hap. leg.* DLT ‘engellemek, tıkamak’ (Clauson, 1972: 470a) : Yak. *tuulaa-* ‘balık sepeti yerleştirmek’ (Pekarskiy, 1925: 2799; Sleptsov vd., 1972: 410).

Clauson, DLT’ye ait bu eylemi geniş-yuvarlak ünlüyle, *togla-* okumuş; eylemin türediği ad gövdesini *tog* (1972, 463b), *tog* adının türediği eylem kökünü ise *to-* ‘kapamak, engellemek’ (1972: 434a) olarak vermiştir. Clauson *to-* maddesinde bu eylemin transkripsiyonunun daha önce *tu-* olarak yapıldığını; ancak

tod-, *tol-*, *tok* sözcüklerinin kökü olduğu için, *to-* biçiminin daha olası olduğunu yazar. Erdal da (1991: 387) 'kapamak, engellemek' anlamlı eylemi *to-* olarak verir.

DLT'de geçen eylem, Nadelyayev ve diğ.'de dar-yuvarlak ünlüyle, *tugla-* (1969: 584) < *tug II* (1969: 584) < *tu-* (1969: 584) olarak okunmaktadır. Atalay da (2006: 649) eylemi *tugla-* 'suyun gediğini, yarığını kapatmak' okumakta ve Radlov'a dayanarak Sagay, Soyot ve Koybalca kaydını düşmektedir. Sözcük Radlov'da (1905, c. III: 1433) şu anlamlarla verilmektedir: *tugla-* '1. sürünmek, kaymak; 2. bölme ile ayırmak, engellemek, kapamak', *tulga- IV* '1. yolunu kesmek, ırmağa set çekmek; 2. kapamak, donuklaştırmak' 1905, c. III: 1473)

DLT'ye ait *tugla-* eylemi Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1925) ile tanımlanabilen sözcüklerden biri olup Sleptsov vd.'de (1972) yer almamaktadır. Yakutça *tuulaa-* eylemi, Yakutçanın ses kuralları gereği ancak eski bir **tugla-* biçiminden gelebilir. Diğer Sibiryalı dillerine ait veriler de DLT'deki eylemin dar-yuvarlak ünlüyle okunması gerektiğini göstermektedir: Hakasça *tugla-*¹⁹ '1. sönükleşmek; 2. önünü kapamak, gölge etmek; 3. yolunu kesmek, engel olmak; 4. akarsuya bent çekmek' (Baskakov ve İnkijekova-Grekul, 1953: 238)²⁰, Tuvaca *duvla-*²¹ '1. kapatmak, üstünü örtmek; kaplamak; 2. bölme ile ayırmak, etrafını (duvar, çit, sınır vb. ile) çevirmek; 3. tıkamak, engellemek, kapamak' (Pal'mbax, 1955: 166).²² Aslında burada verdiğimiz Pekarskiy (1925), Baskakov ve İnkijekova-Grekul (1953), Pal'mbax (1955), Clauson'ın taradığı kaynaklardır. Clauson bu üç veriyi gözden kaçırdığı için DLT'de geçen eylemi *hapax* olarak nitelendirmiştir.

2.24. tünjürülen- *Hap. leg.* DLT 'kendisini birine dönür saymak' (Clauson, 1972: 525b) : Yak. *tünjürden- II* 'dönür (dönürücü) sahibi olmak' (Pekarskiy, 1928: 2900).

DLT'deki *tünjürülen-* sözcüğü Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1928) ile tanımlanabilen verilerden biri olup Sleptsov vd.'de (1972) yer almamaktadır. Yakutçadan başka bir dilde bulunmayan *tünjürülen-* sözcüğü de ED'de hatalı olarak *hapax* tanımlıya verilmiş sözcüklerden biridir.

2.25. türlün- *Hap. leg.* DLT 'dürülmek, sarılmak' (Clauson, 1972: 548b) : Yak. *tüürülün-* 'tüürüllen sıt- : (kedi, köpek) kıvrılıp yatmak' (Pekarskiy, 1928: 2916).

Pekarskiy'de (1928) *tüürülün-* eyleminin yalnızca *tüürüllen sıt-* ifadesindeki anlamı verilmektedir. DLT'deki *türlün-* sözcüğü, Yakutça için yalnızca Pekarskiy (1928) ile tanımlanabilmekte ve başka bir dilde varlığını

sürdürmemektedir. Ancak Clauson, bu Yakutça veriyi gözden kaçırmış ve DLT'deki *türlün-* sözcüğünü *hapax* olarak değerlendirmiştir.

2.26. yitükle:- *Hap. leg.* DLT 'yitik şeyi aramak' (Clauson, 1972: 889b) : Yak. *sütüktee-* 'yitik şeyi bulmak' (Pekarskiy, 1925: 2420; Sleptsov vd., 1972: 352).

DLT'ye ait *yitükle-* eylemi de Yakutçayla tanıklanabilen ve ED'de *hapax* olarak tanımlanmaması gereken verilerdendir. Buradaki karşılaştırmada DLT'deki eylemin süreç, Yakutça eylemin sonuç belirttiği görülmektedir. DLT'ye ait bu eylem bir ağız özelliği olarak Türkçede de varlığını sürdürmektedir: *yitükle-* 'tamam olup olmadığını denetlemek' (Derleme Sözlüğü, c. XI: 4282).

2.27. yodun- *Hap. leg.* DLT 'silinmek; temizlenmek' (Clauson, 1972: 892a) : Yak. *sotun-* 'silinmek, kurulanmak' (Pekarskiy, 1925: 2294), *sotun-* 'ovunmak, silinmek, kurulanmak' (Sleptsov vd., 1972: 335).

DLT ve Yakutçadaki anlamı bire bir örtüşen sözcüklerden biri de budur. Clauson'ın DLT'ye ait bir *hapax* olarak tanımladığı bu verinin Yakutçada varlığını sürdürdüğü ve ED'ye *hapax* olarak girmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Elinizdeki incelemede Clauson'ın etimolojik sözlüğündeki ünsüzle başlayan *hapax*'lar Yakutça ile karşılaştırılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Clauson'ın sözlüğündeki ünsüzle başlayan yaklaşık 1750 *hapax*'tan 27 tanesi Yakutçayla ya da başka dillerle tanıklanarak *hapax* olma niteliğini yitirmiştir.

- Bu 27 sözcüğün hepsi de eylem olup Clauson'ın yalnızca DLT ile örneklendirdiği sözcüklerdir.

- DLT'ye ait balıklan-, bışığla-, karlat-, kızıglan-, konuklaş-, kuçtur-, küdüş-, şıarla-, tarmat-, tiklin-, tizlin-, tüjürlen-, türlün-, yodun- sözcükleri yalnızca Yakutçada varlığını sürdürmektedir.

- DLT'deki karlat- sözcüğü Yakutçada yalnızca Sleptsov vd.'de (1972) yer alır. Clauson basım yılı itibarıyla bu kaynaktan yararlanamayacağı için, DLT'ye ait karlat- sözcüğünü *hapax* olarak vermesi olağandır.

- Geriye kalan karlan-, keçtür-, keçürt-, kızığla-, küze-, seşlin-, şünüklen-, taplat-, tarmaklan-, tişet-, toplun-, tugla-, yitükle- sözcükleri Yakutçanın yanında başka dillerle de tanıklanabilmektedir.

• 1970'lere kadarki tarihî metin yayınlarının ve çağdaş Türk dillerine ait sözlüklerin de içinde bulunduğu yetkin kaynakları azami ölçüde kullanan Clauson (1972), bir sözcük için hapax kaydını düşerken bu sözcüklerin yeni yayınlarda karşımıza çıkabileceğini ve bunların hapax olma özelliğini yitireceğini öngörmüştür. Araştırmamızın kimi bulguları, Clauson'ın bu öngörüsünü destekler niteliktedir. Bu nedenle, Hapax'ların özellikle ED'den sonraki metin yayınlarında ve günümüz Türk dillerine ait yeni sözlüklerde geçip geçmediğine bakılması çok önemlidir.

KAYNAKLAR

Arıkoğlu, Ekrem. Örnekli Hakasça Türkçe Sözlük. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Axmerov, K. Z. ve diğer. Başkirsko-russkiy slovar'. Moskva: Akademiya Nauk, 1958.

Aydın, Erhan. "Yenisey Yazıtlarındaki Tek Örnekler". *Türkbilim* 26 (Güz 2013): 37-49.

Baskakov, N. A. ve Toşçakova, T. M. *Oyrotsko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannıx İ Natsiyonal'nıx Slovarey, 1947.

_____ ve İnkijekova-Grekul, A. İ. *Hakassko-russkiy slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo İnostrannıx İ Natsiyonal'nıx Slovarey, 1953.

Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.

Derleme Sözlüğü. c. VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1975.

_____. c. X. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1978.

_____. c. XI. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1979.

Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1991.

Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1988.

Gürsoy-Naskali ve Duranlı. *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.

Hamilton, James Russell. *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan. Ankara: Simurg, 1998.

Kâşgarlı Mahmud. *Divanü Lûgat-it-Türk*. c. I. Çev. Besim Atalay. Ankara: TDK Yayınları, 2006.

Koç, Kenan ve diğer. *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.

Necip, Emir. *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İktil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.

Ölmez, Mehmet. *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen (Tuvacanın Sözcükleri-Eski Türkçe ve Moğolca Denklileriyle)*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2007.

_____. " 'Tek Örnek' Tek Örnek Değildir: Eski Türkçe üz 'sağır' Sözü Hakkında". *Maḥmūd al-Kâşğari'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divānu Luġāti't-Türk Sempozyumu (5-7 Eylül 2008)*. İstanbul. Haz. Hayati Develi, Mustafa S. Kaçalin, Filiz Kırıl, Mehmet Ölmez, Tülay Çulha (2011): 245-251.

_____. "Dīvānu Luġāti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine (1)". *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu (17-19 Ekim 2008)*, Rize, Ed. Muhsin Kalkışım, Rize 2008.

Nadelyayev ve diğer. *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Nauka, 1969.

Pal'mbax, A. A. *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskova: 1955.

Pekarskiy, E.K. *Slovar' yakutskogo yazıka I*. Petrograd: İmperatorskoy Akademii Nauk, 1917.

_____. *Slovar' yakutskogo yazıka II*. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1927.

_____. *Slovar' yakutskogo yazıka III*. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1925.

_____. *Slovar' yakutskogo yazıka IV*. Leningrad: Akademii Nauk Soyuzu Sovetskix Sotsialistiçeskix Respublik, 1928.

Radlov, V. *Opit slovaryä tyurkskix nareçiy. c. II*. Petersburg: İmperatorskoy akademiy nauk, 1899.

_____. *Opit slovaryä tyurkskix nareçiy. c. III*. Petersburg: İmperatorskoy akademiy nauk, 1905.

Sleptsov ve diğer. *Yakutsko russkiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya, 1972.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.

Tekin, Talat ve diğer. *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg, 1995.

Tenişev, E. R. *Tuvinsko-russkiy slovar'*. Moskova: 1968.

Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları, 2006.

Uçar, Erdem. "Eski Türkçe Hapaxlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 9.1. (Mart 2012): 73-100.

Yıldız, Hülya. "Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon'lar". *International Journal of Central Asian Studies* 15 (2011): 21-42.

Yudahin, K. K. *Kirgizsko-russkiy slovar'*. Moskova: 1940.

_____. *Kırgız Sözlüğü*. Çev. Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1998.

¹ *Hapax* terimi kimi çalışmalarda Clauson'ın kullandığı anlamdan biraz farklı olarak ele alınmaktadır. Örneğin Aydın (2013), Altın Kөл I = Yenisey 28'deki *boto* sözcüğünü Yenisey Yazıtlarının kendi bütünlüğü içindeki bir *hapax* olarak değerlendirmiş; Clauson'a (1972) dayanarak sözcüğün Kaşgarlı

- ve sonraki dönemlerde de tespit edilebildiği bilgisini vermiştir. Erdal da (1991) *hapax* terimini Aydın ile aynı anlamda kullanmaktadır.
- ² Literatürde *bahk* ‘çamur’ ve *balık* ‘kale, kent’ sözcüklerini etimolojik olarak birbirine bağlayan çalışmalar da vardır (bk. Hamilton, 1998: 172, ayr. bk. Eyuboğlu, 1988: 35).
- ³ Sözlükteki maddebaşı *karlanıw* şeklindedir.
- ⁴ Clauson (1972: xxviii, xxix), Türkiye Türkçesini, Cumhuriyet dönemini de kapsayacak biçimde ‘Osmanlıca’ olarak adlandırır ve Türkçe için *Redhouse* sözlüğünü, *Kâmûs-ı Türkî’yi* ve *Lehçe-i Osmanîye’yi* kullandığını yazar. Türkçe *karlan-* sözcüğü bu kaynaklarda ve Türkçe sözlüğün daha eski baskılarında yoktur.
- ⁵ Altayca sözcük, ayrıca Baskakov ve Toşçakova’da (1947: 81) ve Gürsoy-Naskali ve Duranlı’da (1999: 103) *keçtir-* olarak kayıtlıdır.
- ⁶ Tuvaca *keçirt-* eyleminin ait olduğu maddebaşı *keçirtir* şeklindedir. Tuvaca *keçirt-* eyleminin kendisinden türediği eylem gövdesi olan *keçir-* ‘taşımak, götürmek, bir şeyin üzerinden geçirmek’ ise sözlükte *keçirer* olarak maddebaşı yapılmıştır.
- ⁷ Tuvaca fonetik olarak DLT’deki *kıdıgla-* sözcüğünün devamı olabilecek bir *kıdıgla-* ‘baskı yapmak, zulmetmek; sevgisizce davranmak, yabancı gibi davranmak’ (Pal’mbax, 1955: 258), *kıdıgla-* ‘baskı yapmak, zulmetmek; sevgisizce (mesafeli) davranmak; gücendirmek, incitmek; önyargılı davranmak’ (Tenişev, 1968: 271) verisini barındırır. Tuvaca *kıdıgla-* sözcüğü kaynaklarda *kıdıglaar* şeklinde maddebaşı yapılmıştır. DLT’deki *kıdıgla-* eyleminin türetildiği ad gövdesi *kıdıg* ‘kenar, sınır, kıyı’ sözcüğü olup bu ad gövdesi Erdal (1991: 192) tarafından *kıdı-g* olarak çözümlenmiştir. Erdal *kıdı-* eyleminin Moğolca denginin *kıdı-* ‘dövüşmek, çatışmak, tahrip etmek’ olduğunu, Eski Uygurcada geçen *kıdı-* eyleminin de benzer anlamlar taşıdığını belirtmiştir. Erdal’ın bu açıklamaları kabul edilirse, Tuvaca *kıdıgla-* eylemi de Kaşgarlı’daki eylemin dengi olarak kabul edilebilir. Ancak *kıdıg* sözcüğünün türediği eylem tabanı ile Eski Uygurca *kıdı-* eylemi, bir tutulmaması gereken veriler de olabilir. Bu nedenle Tuvaca *kıdıgla-* sözcüğü çalışmamızda karşılaştırma malzemesi olarak kullanılmamıştır.
- ⁸ Sözlükteki maddebaşı *küzeer* şeklindedir. Tuvaca sözcük, Ölmez’de *küze- I* ‘güzü geçirmek’ (2007: 212) olarak kayıtlıdır.
- ⁹ Burada değindiğimiz diller dışında, fonetik olarak DLT’deki sözcüğün devamı olabilecek; ancak semantik olarak DLT’deki anlama oldukça aykırı duran şu verileri de tespit etmiş bulunmaktayız: Kırgızca *küzö- I* ‘(saç, sakal, tırnak) kesmek’ (Yudahin, 1965: 459). Bu sözcük Taymas’ın (1998: 546) çevirisinde ‘kırkmak’ anlamıyla verilmiştir. Özbekçe *küzä-* ‘1. pürüzsüz olarak kesmek; 2. (yeleyi, sakalı, bıyığı) pürüzsüz bir biçimde düzeltmek’ (Magrufov 1981, c. I: 402); Başkurtça *köze-* ‘ilkbaharda bir yaşındaki hayvanların yeke ve kuyruklarını kesmek’ (Axmerov vd., 1958: 275). Bu sözcükler çok farklı bir semantik gelişim gösteren ve DLT’deki sözcükle bağlantılı olan veriler şeklinde değerlendirilebileceği gibi, bambaşka bir etimolojiye sahip de olabilir. Semantik olarak kuşkuyla yaklaştığımız bu verilere çalışmamızın ana bölümünde yer vermemeyi tercih etmemiz bu nedenledir.
- ¹⁰ Erdal burada Kaşgarlı’nın bu konuyla ilgili verdiği bilginin alıntılanmaya değer nitelikte olduğunu belirtir ve Kaşgarlı’dan aktarma yapar. Kaşgarlı üç örnek cümleyle *-lın-* ekinin işlevine açıklık getirmektedir: *er topık yuvadı* ‘Adam topu yuvarladı’ → *topık yuvuldı* ‘Top yuvarlandı’ → sonra buna *nün* eklenince *yuvlandı* ‘Kendi kendine yuvarlandı’ anlamına gelir. Kaşgarlı’ya göre, ikinci cümlede eylem meçhuldür ve top başkasının yuvarlamasıyla yuvarlanmıştır. Top kendi kendine yuvarlanırsa, sözcüğe bir *nün* getirmek gerekmektedir. Burada Erdal’ın aktarımı Dankoff-Kelly çevirisine göredir. Bu kısım Atalay (2006) çevirisinde c. III, 111-113’te yer alır.
- ¹¹ Sözlükteki maddebaşı *çestiner* şeklindedir. Sözcük Tenişev’de (1968: 531) *çestın-* ‘çözülme, çözümlü kurtulmak’, Ölmez’de (2007: 116) *çestın-* ‘çözülme’ anlamlarıyla verilir.
- ¹² Sözcük Arıkoğlu’nda (2005: 450) *söökten-* ‘donakalmak, put kesilmek’ anlamlarıyla kayıtlıdır.

- ¹³ Clauson, Altayca için taradığı kaynağın adını yazmamakta; yalnızca çağdaş bir Rusça-Altayca sözlüğe başvurduğunu belirtmektedir (1972, xxvii).
- ¹⁴ Tuvacada *taptadır* şeklinde maddebaşı olarak verilen bir *taptat-* '*tapta-*'nin ettirgen biçimi' (Tenişev, 1968: 407) eylemi vardır. Bu eylemin kökü olan ve *taptaar* şeklinde maddebaşı yapılan *tapta-* eylemi ise '1. dövme, kakmak; 2. (orağı) bilemek; 3. çiğnemek, ayakla ezmek; 4. basarak sıkıştırmak, basarak düzeltmek' (Tenişev, 1968: 407) anlamlarındadır. *Taptat-* sözcüğü şu dillerde de Tuvacayla benzer anlamlarla görülmektedir: Türkmençe *taplat-* '(ta:pla-) *ettirgen çatı*, bk. *tapla-*' (Tekin vd., 1995: 617) → *tapla-* (ta:pla-) 'bilemek, keskinleştirmek' (Tekin vd., 1995: 617); Altayca *taptat-* '1. savuşturmak; 2. ezdirmek, bastırmak' (Baskakov ve Toşçakova, 1947: 142). Tuvaca, Türkmençe ve Altaycada geçen bu eylemin Kaşgarlı'daki *taplat-* < *tapla-* 'memnun olmak, tatmin olmak' (Clauson, 1972: 440a) < *tap* 'memnuniyet, kifayet' (Clauson, 1972: 434a) ile bağlantısı yoktur. Tuvaca, Türkmençe ve Altaycada geçen *taplat-* eylemi *tap* 'memnuniyet, kifayet' sözcüğünden değil, *tap* ses yansımasından türeyen *tapla-* (Clauson, 1972: 440a) eyleminin ettirgen biçimleridir.
- ¹⁵ Burada tanık olarak gösterdiğimiz kaynaklara ek olarak, Radlov (1905, c. II: 874) sözlüğünde Çağatayca kaydıyla verilen bir *tarmaklan-* verisi bulunmaktadır. Çağataycaya ait sözlüklerle tanımlayamadığımız bu kuşku veriyi karşılaştırmaya dahil etmedik.
- ¹⁶ Sözlükteki maddebaşı *tarmaklanıw* şeklindedir.
- ¹⁷ Radlov'da (1905, c. III: 874) Çağatayca kaydıyla verilen *tarmat-* 'yükarı kalkmak, tırmanmak' verisi kuşku olduğu için karşılaştırmamıza dahil edilmemiştir.
- ¹⁸ Radlov'daki bu veri, Shaw'ın (1880) *A Sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkestan* adlı çalışmasından alınmıştır.
- ¹⁹ Hakasçada sözcüğün *tułga- II* (Baskakov ve İnkjekova-Grekul, 1953: 239) biçimi de vardır.
- ²⁰ Sözcük Arıkoğlu'nda (2005: 526) *tuğla-* '1. sönmek, sönükleşmek; 2. birini gölgede bırakmak, önüne geçmek; 3. yolunu kesmek, önünü almak; 4. suya bent çekmek' anlamlarıyla kayıtlıdır.
- ²¹ Sözlükteki maddebaşı *duğlaar* şeklindedir.
- ²² Sözcük Tenişev'de (1968: 180) *duğla-* '1. kapatmak, üstünü örtmek, kaplamak; 2. örtbas etmek; 3. (birinin giderlerini) karşılamak; 4. bölme ile ayırmak; 5. etrafını (duvar, çit, sınır vb. ile) çevirmek'; Ölmez'de (2007: 146) *duğla-* 'kapamak, örtmek' anlamlarıyla geçer.